

Lietuvos Respublikos 10-ies metų sukaktuvės: 1928 m. valstybinė šventimo programa ir paminklai nepriklausomybei

Skirmantė Smilingytė-Žeimiene

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Saltoniškių g. 58, 08105 Vilnius

El. paštas s.zeimiene@gmail.com

*Dešimts laivų išplaukia
iš tėviškės laisvos –
ir kaime ir palaukėj
Šimtai trimitų gros!
Broliai laisvieji!
Čia tai suėjome
džiaugtis dešimtmečio
laisvės žydėjimu.
Kazys Inčiūra*

Straipsnyje tyrinėjamas Lietuvos valstybingumo dešimtmečio, švesto 1928 m., įprasminimo diskursas. Nušviečiamas *Vyriausiojo komiteto Lietuvos Nepriklausomybės atgijimo 10-ies metų sukaktuvių išskilmėms ruošti* indėlis skatinant ir formuojant kolektyvinę atmintį, kuriant valstybei svarbių datų minėjimo modelį, sprendžiant proginių paminklų problemas bei diegiant paminklo – puošnaus medinio kryžiaus kaip savasties – etaloną.

RAKTAŽODŽIAI: Lietuvos nepriklausomybės sukaktys, 1928 m., atminimo kultūra, paminklai, mediniai kryžiai, Vladas Nagevičius

Švęsdami valstybės šimtmetį jaučiame tam tikrą pasimetimo būseną: progos svarba – akivaizdi, bet ką jai nuveikti? Yra keletas gražių asmeninių, visuomeninių iniciatyvų ir ne itin darni, veiksni valstybinė minėjimo programa. Straipsnio intencija – įvertinti, kokią patirtį švesti savo valstybingumą jau turime, ir atsigręžti į pirmąją ryškesnę Lietuvos Respublikos sukaktį – nepriklausomybės 10-metį bei atskleisti, kaip tas metines per *Vyriausiąjį komitetą Lietuvos Nepriklausomybės 10-ies metų atgijimo sukaktuvėms ruošti* (toliau tekste – Vyriausiasis komitetas, komitetas) modeliavo vyriausybė ir kaip pasisėkė realizuoti to komiteto užsibrėžtą programą. Minėto komiteto archyvas lig šiol nerastas. Netyrinėta ir jo veikla, palikusi įspaudą žmonių savimonėje ir kraštovaizdyje. Tad Vyriausiojo komiteto veikla bus pristatoma pirmąkart ir gana nuodugniai, dėmesį telkiant ir į šandien svarbią aktualiją – į proginių paminklų statybą kaip valstybingumo refleksiją.

Vyriausiasis komitetas Lietuvos Nepriklausomybės atgijimo 10-ies metų sukaktuvių išskilmėms ruošti

Artinantis nepriklausomybės 10-mečiui suvokta, kad šventinių metų renginiams organizuoti reikalingas koordinatorius valstybiniu mastu. 1927 m. rugsėjo 27 d.

Ministrų kabinetas žengė pirmą formalų žingsnį: savo posėdyje nutarė iš Užsienio reikalų, Vidaus reikalų ir Krašto apsaugos ministerijų atstovų sudaryti komitetą, kuris paruoštų „Lietuvos nepriklausomybės 10 metų sukaktuvių minėjimo projektą“¹. Tačiau tik sausio 19 d. savo posėdyje vyriausybė patvirtino to komiteto sudėtį ir sukaktuvių biudžetą – 100 000 litų². Pirmininkauti pavesta Karo muziejaus direktoriui generolui Vladui Nagevičiui, o du Užsienio reikalų ministerijos tarnautojai, diplomatai Boleslovas Blavesčiūnas (Blaviesčiūnas) ir rašytojas Jurgis Savickis, 1928 m. dar paskirtas vadovauti ir Užsienio ministerijai, ir Valstybės teatrui, tapo nariais. B. Blavesčiūnui teko komiteto sekretoriaus, o J. Savickiui – pirmininko pavaduotojo ir išdininko pareigos. Oficialus komiteto titulas – *Vyriausiasis komitetas Lietuvos Nepriklausomybės atgijimo 10-ies metų sukaktuvių iškilimams ruošti* arba *Vyriausiasis komitetas Nepriklausomybės atgijimo 10-ies metų sukaktuvių iškilimams ruošti*³.

Teigiama, kad savo darbą Vyriausiasis komitetas pradėjo 1928 m. sausio 21 d.⁴, bet dar 1927 m. gruodžio 9 d. Ministrų kabinetas pritarė šio komiteto pasiūlytai svarbiai nuostatai 1928-aisiais minėti dvi šventines dienas: vasario 16-ąją ir gegužės 15-ąją⁵. Greičiausiai dėl lojalumo, valstybinių ceremonijų kūrimo patirties ir organizacinių gebėjimų vadovauti sukaktuvių metų renginiams iš anksto buvo nutarta skirti V. Nagevičių (jo įtaka, ypatinga padėtis jubiliejiniams metais atspindėta karikatūroje ne tik aukštu ūgiu, bet ir santykiu su Ministru pirmininku A. Voldemaru; 1 pav.), kuris ir pasiūlė vyriausybei įteisinti dvi švenčių dienas. Būtent V. Nagevičius parengė⁶ ir 1928 m. sausio 17 d. vyriausybei pristatė Vyriausiojo komiteto veiklos apmatų, sąmatą ir parinko patarėjus – mažutei trijų asmenų organizacijai turėjo talkinti įvairių sričių specialistų taryba: spaudai organizuoti pakviestas diplomatas, visuomenės veikėjas ir žurnalistas Juozas Purickis, mokslo reikalams spręsti profesorius Mykolas Romeris arba jo kolega Vaclovas Biržiška, meno – Justinas Vienožinskis, o kaip apeigų žinovas išskirtas žurnalistas Vincas Daudzvardas⁷. V. Nagevičiaus projekte taip apibūdinama komiteto paskirtis: teikti patarimus dėl iškilnių ir tarpininkauti dėl leidybos, taip pat dėl lėšų šventinėms apeigoms organizuoti ir papuošti. Sukaktuvių reikšmei pažymėti iki gegužės 15 d. generolo buvo numatyta išleisti tris leidinius – liaudžiai, inteligentijai ir užsieniui. V. Nagevičiaus planuota komiteto sąmata – 128 000 litų: be 30 000 Lt minėtiems leidiniams, po 10 000 Lt ketinta skirti kariškiems periodiniams leidiniams *Kardui* ir *Kariui*, po 20 000 Lt – universitetui, turėjusiam parengti mokslo, meno ir literatūros apžvalgą, bei švenčių iškilimams, dar 18 000 Lt – galimoms

1 LCVA. F. 923. Ap. 1. B. 524. L. 177.

2 LCVA. F. 923. Ap. 1. B. 556. L. 10.

3 Komiteto blankų skirtingais pavadinimais pavyzdžiai: LCVA. F. 923. Ap. 1. B. 559. L. 405; B. 575. L. 78.

4 Vyriausiasis iškilnių komitetas. 1929 m. vasario 16 1929: 6.

5 LCVA. F. 923. Ap. 1. B. 524. L. 220v.

6 Ministrų kabineto reikalų vedėjo raštas Biudžeto patikrinimo komisijai, 1928 06 16. LCVA. F. 923. Ap. 1. B. 583. L. 92.

7 LCVA. F. 923. Ap. 1. B. 559. L. 361–363 ar 490–492.



1 pav. Rimtas Kalpokas. „Jubiliejinė litanija“ (*Naujas žodis*. 1928. Nr. 8: 15)

nenumatytoms išlaidoms⁸. Vyriausybė pritarė tokiam gana aptakiam projektui, tik, kaip jau minėta, patvirtino mažesnę – šimto tūkstančių litų biudžetą ir išsakė pageidavimą, kad jei aplinkybės leistų, sujungti laudžiai ir šviesuomenei skirtus leidinius į vieną populiarų⁹. Nors Vyriausiojo komiteto buveine tapo Užsienio reikalų ministerija, o du komiteto nariai jai atstovavo, akivaizdu, kad tarp komiteto narių (V. Nagevičius, B. Blavesčiūnas) ir patarėjų (J. Purickis, V. Biržiška ir V. Daudzvardas) vyravo šauliai ir kariškiai, be to, kariškai spaudai teikta išskirtinė parama. Tai rodo, kam vyriausybė teikė prioritetą, juolab kad Ministrų kabinetas, svarstydamas komiteto biudžetą, iš V. Nagevičiaus programos išbraukė universitetui ir mokslui numatytą eilutę, kuri, manytina, būtų virtusi enciklopediniu mokslo ir kultūros leidiniu¹⁰.

1928 m. sausio 19 d. įkurtą Vyriausiąjį komitetą labai spaudė laikas, tad nedelsta: daug ir ilgai posėdžiauta¹¹, kurtos šventės visiems vizijos, imta rašyti atsišaukimus. Kurdami švenčių programą komiteto nariai rėmėsi ankstesnių (nuo 1920 m.) švenčių praktika. Nuo 1928 m. sausio 21 d. iki balandžio 16 d. įvyko net 46 posėdžiai, o per

8 *LCVA*. F. 923. Ap. 1. B. 559. L. 492.

9 Ministrų kabineto posėdžio protokolai, 1928 01 18. *LCVA*. F. 923. Ap. 1. B. 556. L. 10.

10 Vyriausiasis iškilnių komitetas. 1929 m. vasario 16 1929: 6.

11 Antai 1928 01 30 komiteto posėdis truko šešias valandas (Vyriausiasis komitetas tautos iškilniams ruošti... 1928).

šį laikotarpį vieną mėnesį net nebuvo posėdžiauta¹². Pirmajame posėdyje diskutuota daugeliu aspektų, akcentuota, kad Nepriklausomybės sukaktuvės bus švenčiamos dvi dienas: vasario 16-osios šventė numatyta kaip susikaupimo, maldos, minėjimų ir paskaitų diena, o gegužės 15-oji, ženklinusi Steigiamojo seimo veiklos pradžią ir ilgainiui gavusi Tautos šventės pavadinimą, turėjo tapti pagrindine džiugiąja iškilnių diena, kuriai norėta ypač gerai pasirengti. V. Nagevičius atkreipęs dėmesį, kad lietuviai per daug linkę į mirusiųjų kultą, tad yra pavojus, jog vasario 16-oji gali tapti gedulo, o ne džiaugsmingų sukaktuvių diena¹³. Posėdyje nutarta išleisti du jubiliejinius leidinius – vieną inteligentams (atsakingas J. Purickis)¹⁴, kitą – liaudžiai, bet pastarąjį¹⁵ jau rengė Šaulių sąjunga, todėl nuspręsta leidybai skirtas lėšas jai ir pervesti. Be to, nutarta išleisti ciklą paskaitų, schemų, kuriomis prelegentai provincijoje galėtų remtis, skaitydami gyventojams progines paskaitas. Ir jau vasario mėn. pradžioje komitetas ne tik turėjo tokį paskaitų ciklą – trumpą Lietuvos istorijos apžvalgą, kurią sudarė istorikų ir visuomenės veikėjų Augustino Janulaičio, Antano Alekno, Igno Jonyno, Vaclovo Biržiškos, Petro Rusecko ir J. Purickio tekstai, bet ir susitarė su visų lietuviškų dienraščių ir savaitraščių redaktorais, kad jie savo skaitytojams iki 16 d. šiuos tekstus „Ir eikim Lietuvos keliu...“ išsiuntinės kaip nemokamą priedą¹⁶. Tai ir buvo atlikta¹⁷. Kaimo bendruomenei buvo skirti ne tik tie galimi proginių paskaitų tekstai, visa komiteto veikla buvo orientuota į sodžių, siekta, kad kaimo žmonės burtųsi šventei, kad visa Lietuva reflektuotų savo nepriklausomybę. Net ir komiteto atsišaukimų tekstus buvo stengiamasi parašyti (čia pažymėtinas J. Savickio indėlis) taip, kad būtų galima per šventes juos viešai skaityti ten, kur neatsirastų savų oratorių¹⁸. Komiteto darbas, posėdžiuose išsakytos nuostatos nuolat viešintos periodikoje, naudotasi ir radijo galimybėmis. Nuo balandžio mėnesio vienu pagrindinių komiteto ruponų tapo būtent ūkininkams skirtas savaitraštis *Mūsų rytojus*.

Iki išnaktų vykusiuose posėdžiuose priimti sprendimai buvo tuoj pat vykdomi, nes kitaip tiesiog būtų nieko nespėta padaryti. Po vėlyvojo posėdžio J. Savickis ar B. Blavesčiūnas vykdavo į spaustuvę ir prižiūrėdavo, kaip spausdinami komiteto atsišaukimai, pranešimai. Sausio mėn. pabaigoje periodikoje (pvz., *Lietuvoje* – 28 d., *Karde* – 30 d., o *Mūsų rytojuje* – vasario 2 d.) publikuotas pirmasis Vyriausiojo komiteto atsišaukimas „Švęskime tautos šventę“, jis taip pat išleistas atskira afiša¹⁹. Atsišaukimas paskleistas 40 000 egzempliorių²⁰. Jame iškeliamas laisvės svarba („Laisvė

12 Vyriausias iškilnių komitetas. 1929 m. vasario 16 1929: 6.

13 Kaip švęsime vasario 16-tą ir gegužės 15-tą? 1928: 2.

14 Leidinys neišvydo dienos šviesos.

15 Kalbama apie Kazio Šimonio iliustruotą leidinių-straipsnių rinkinį: 1928 m. vasario 16 d. 10 metų Lietuvos nepriklausomybės sukaktuvėms paminėti. Red. A. Marcinkevičius. Kaunas: Lietuvos šaulių sąjunga, 1928.

16 Vyriausias tautos šventei ruošti komitetas. *Lietuvos aidas*. 1928 02 06. 5: 6.

17 Pvz., *Lietuvos aidas* išplatino su vasario 11 d. laikraščiu. Be to, „Ir eikim Lietuvos keliu...“ buvo išleista ir atskira brošiūra.

18 Kaip ruošiamasi švęsti nepriklausomybės sukaktuves 1928: 5.

19 *LCVA*. F. 1624. Ap. 2. B. 189. L. 7.

20 Vyriausiasis komitetas tautos iškilinėms ruošti 1928: 4.

tautai yra tas pats kaip žmogui sveikata“), priminta, kokiomis sunkiomis aplinkybėmis kurta sava valstybė („Atstatydami šalį, kurdami savo valstybę, mes turėjome pradėti nuo mažiausio daikto. Nieko nebuvo. O čia dar priešai mus apniko“), ir raginta visus telktis vasario 16-ajai, kuri turėtų „pakelti mūsų tautinę bei pilietinę sąmonę, o ypač atgaivinti tą savo tautos, savo tėvynės meilę, kurią turėjo mūsų protėviai“. O kad vasario 16 d. ir gegužės 15 d. šventės būtų tinkamai surengtos, Vyriausiasis komitetas kvietė organizacijas, inteligentus, šaulius ir kitus suburti „apskričių, valsčių, miestų bei miestelių ir net kaimų komitetus“ iškilmėms rengti ir glaudžiai bendradarbiauti su Vyriausiuoju komitetu.

Paramos Vyriausiasis komitetas vylėsi ir iš dvasininkijos, todėl kreipėsi į Lietuvos Bažnyčią – labai svarbią anuomet tribūną – ir prašė įsitraukti į šventės rengybą, garsinti iš sakyklų komiteto informaciją, užtikrinti orią šventinio scenarijaus eigą. Dėl to buvo priimtas Lietuvos vyskupų konferencijos nutarimas, vyskupai išplatino aplinkraščius²¹. Vyriausiojo komiteto iniciatyvas (dėl tradicinių kryžių statybos bus kalbama toliau) ypač parėmė Kauno arkivyskupas Juozapas Skvireckas, savo vasario 6 d. raštu kviesdamas kunigiją dalyvauti vietinių iškilmių komiteto veikloje ir ragindamas tikinčiuosius įsilieti į šventines iškilmes²². Visi ordinarai, kaip komiteto ir prašyta, nurodė dvasininkijai vasario 12 d. šventovėse informuoti tikinčiuosius, kad vasario 16 d. 10 val. visur bus aukojamos iškilmingos šv. Mišios, o po jų bus giedama padėkos giesmė *Te deum laudamus* ir meldžiamasi už Tėvynę. Vilkaviškio vyskupijos kurija savo aplinkraštyje skelbė, kad nuo šiol kasmet vasario 16-ąją turės būti laikomos šitokios pamaldos. Paramos sulaukta ir iš Lietuvos rabinų sąjungos valdybos: ji pavedė rabinams iškilmingai maldomis minėti vasario 16 d. sinagogose, prisiminti žydus, žuvusius už Lietuvos laisvę, ir sugiedoti Lietuvos himną.

Centralizuota direktyvinė Vyriausiojo komiteto galia išryškėjo vasario mėn. pradžioje išleistame (pvz., *Lietuvos aidas* publikavo vasario 4 d., o *Ūkininkas* – vasario 16 d.) antrajame atsišaukime „Ruoškimės tautos šventės iškilmėms“. Čia išdėstytas nuodugnus 1928 m. vasario 16 d. šventės scenarijus: visų tikybų šventovėse tą dieną 10 val. vyksiančiose iškilmingose pamaldose kviesta dalyvauti kuo daugiau visuomenės ir būtinai – aušrininkus, varpininkus, Didžiojo seimo atstovus, 1917 m. konferencijos dalyvius, savanorius ir kitus nusipelnusius asmenis. Gyventojai raginti savo būstus papuošti „neišblukusių spalvų“ trispalvėmis, eglišakiais padabinti duris, sales iškilmių vietose, taip pat languose, vitrinose išstatyti nusipelnusių nepriklausomybei veikėjų portretus, o vakare namus iliuminuoti elektros lemputėmis, jei nėra galimybių – išstatyti languose bent po dvi žvakutes. Moterys ragintos pasipuošti tautiniu kostiumu, vyrai – uniforma. Pasibaigus iškilmingoms pamaldoms visur turį prasidėti svarbiausia dalis – iškilmingi posėdžiai, kuriuose tuo pačiu laiku, lygiai 12 valandą, visos Lietuvos žmonės kartu su lietuviais Vilniuje atsisitodami pagerbtų žuvusiųosius už

21 Jie buvo paskelbti bažnyčios oficioze: *Tiesos kelias*. 1928. 2: 41–44.

22 Ten pat: 41–42.

laisvę, prieš metus mirusį J. Basanavičių ir kitus kovotojus už Lietuvą. Po to – vietos komiteto pirmininko skaitomas Lietuvos Prezidento kreipimasis, atliekamas himnas, o posėdžiui baigiantis šūkiu „valio“ atmenami po visą pasaulį išsisklaidę Lietuvos vaikai (Kauno miestui numatytas atskiras scenarijus). Pageidautina, kad tą iškilmių dieną būtų perskaitomos to krašto žuvusiųjų už laisvę pavardės, atidaroma nauja visuomenei naudinga įstaiga (mokykla, pieninė, krautuvė ir pan.). Po posėdžio – vaišės pagal išgalias, o vakare – paskaitos, koncertai ar spektakliai. Atsišaukime nurodyta, kaip turi steigtis šventės komitetai vietose – ne mažiau trijų narių, vadovauti rekomenduojama mokytojui, jo nesant – šauliui. Tačiau į šaulius remtasi labiausiai: kaip matyti iš 1928 m. liepos 18 d. patikslintos Vyriausiojo komiteto sąmatos²³, vienintelė Šaulių sąjunga abiejų šventinių dienų iškilimams organizuoti gavo 15 600 Lt asignavimą.

Atsišaukimai rado atbalsį: įvairiose vietovėse sparčiai kūrėsi vietiniai komitetai sukaktuvėms minėti (tautinių mažumų taip pat), jų būta beveik 1 000²⁴. Geležinkelių valdyba, remdama komiteto programą, pareiškė, kad susirinkimai ir paskaitos šventinę dieną galės vykti kiekvienoje geležinkelio stotyje – juk gausniam žmonių susibūrimui ne visur būta tinkamų patalpų. O patys geležinkeličiai, šventiškai papuošę savo stotis, daug kur vasario 16 d. prie jų nusifotografavo. Iš įvairių šalies kampelių gautos žinutės apie vasario 16-ąją rodo, kad per tris savaites Vyriausiasis komitetas nuveikė milžinišką organizacinį darbą ir sugebėjo mobilizuoti gyventojus šventei, kuri švęsta visuotinai. Be to, pakvietus tautinio atgimimo veikėjus, knygnešius į iškilmių renginius, paaikškėjo, jog nemažai jų skursta, tad susirūpinta jų pensijomis²⁵ – 1928 m. vyriausybė paskyrė nemažai pensijų „atgimimo veteranams“. Vyriausiasis komitetas manė, kad vien įsteigto savanorių medalio nepriklausomybės 10-mečio proga nepakanka, todėl numatė knygnešius, aušrininkus ir kitus visuomenei nusipelnčius asmenis pagerbti Lietuvos nepriklausomybės atgijimo medaliai. Vasario mėnesį V. Nagevičius ir Ministrui pirmininkui, ir Ministrų kabinetui pristatė Juozo Zikaro parengtą Nepriklausomybės medalio projektą (du variantus), šio medalio įstatymo projektą, potencialių gamintojų sąlygas ir pasiūlė rinktis Šveicarijos firmą „Huguenin Frères & Co“²⁶. Vasario 28 d. vyriausybė patvirtino medalio projektą su Laisvės angelo skulptūros atvaizdu ir tekstu „PER AMŽIUS BUDĖJĘ LAISVĘ LAIMĖJOM PER AUKAS IR PASIŠVENTIMĄ 1918–1928“. Jau kitą dieną buvo kreiptasi į minėtą šveicarų firmą dėl 50 000 dvipusių bronzinių medalių kartu su šilkinėmis juostelėmis ir kartono dėžutėmis gamybos. Gamintojas savo ruožtu prašė kuo greičiau atgabenti medalio modelį, kad būtų spėta

²³ *LCVA*. F. 923. Ap. 1. B. 575. L. 78–80.

²⁴ Vyriausiasis iškilmių komitetas. *1929 m. vasario 16* 1929: 8.

²⁵ Pvz., Lietuvos nepriklausomybės atgijimo 10-ies metų sukaktuvėms ruošti Ariogalos komitetas 1928 02 26 raštu kreipėsi į Vidaus reikalų ministrą, prašydamas skirti pensiją žymiausiam apylinkės knygnešiu Stasiui Žeglinskiui, kuris esąs pusbasis, pusalkanis, todėl elgetauja. *LCVA*. F. 923. Ap. 1. B. 559. L. 70.

²⁶ *LCVA*. F. 923. Ap. 1. B. 559. L. 276, 357–361.

pagaminti iki prašomo termino – gegužės 1 dienos²⁷. Šis vyriausiojo komiteto projektas pavyko, medalius spėta pargabenti iki gegužės 15-osios. Jais Respublikos Prezidentas apdovanojo daug Lietuvos ir užsienio piliečių, ir ne tik 1928 metais. Sovietmečiu medalis tapo ne tik nepriklausomybės 10-mečio, bet apskritai Lietuvos nepriklausomybės atminimo ženklu. Jo reverso tekstas virto savotišku tautiniu frazeologizmu, kartotu ne tik Lietuvos 10-mečio paminkluose (pvz., Kauno, Barzdų ar Kulių), bet ir organizacijų ar įvairių renginių šūkiuose ir vartojamas lig šiol.

Maždaug tuo pat metu, t. y. vasario mėnesį, komiteto pirmininkas rūpinosi ir kitu vėliau vienu svarbiausių atminimo ženklų tapusiu Laisvės paminklu Kaune. Dabar plačiai žinoma J. Zikaro skulptūra buvo skirta Karo muziejaus interjerui papuošti, tačiau V. Nagevičiui ir jo kolegoms supratus, kad Kauno miestas nepriklausomybės sukaktuvių proga gali likti be monumento, imtasi iniciatyvos kamerinę skulptūrą transformuoti į paminklą. J. Zikaras ir Vladimiras Dubeneckis, įgalinti Laisvės skulptūrai parinkti mieste vietą, konstatavo, kad dėl mastelio jai geriausiai tiktų ne kuri nors Kauno aikštė, o Karo muziejaus sodelis. Vyriausybė tokiai lokacijai ir brangesniam skulptūros postamento variantui pritarė²⁸. Tikriausiai šiuo atveju neapsieita be Karo muziejaus valdytojo V. Nagevičiaus lobizmo, vis dėlto pastatytas paminklas atlikęs išskirtinę savo misiją. Viena tokių – būti pavyzdžiu. Prestižinėje laikinosios sostinės vietoje gegužės 15 d. (ši šventė komiteto buvo nurodoma kaip ypač tinkanti paminklų atidengimui) išvakarėse vykusio iškilminga „valstybinė“ monumento pašventinimo ceremonija – tarsi etalonas paminklų statytojams provincijoje²⁹. Be to, paminklas atitiko komiteto pageidaujamą meniškumo bei profesionalumo kartelę, nors ir nebuvo novatoriškas. Apskritai, V. Nagevičiaus vadovaujamo komiteto dėka išpopuliarinta J. Zikaro skulptūra „Laisvė“ ilgainiui virto lietuviška Nepriklausomybės, tautos laisvės emblema.

Tarpušvenčiu – nuo 1928 m. vasario 16 iki gegužės 15 d. – vyko ir kitas intensyvus komiteto darbas. Gausiai susirašinėta su vietos komitetais, ypač dėl paminklų statybos. Vasario mėn. pabaigoje vyriausiasis komitetas paskelbė atsišaukimus Vilnijos lietuviams, JAV ir Pietų Amerikoje bei kitur gyvenantiems išeiviams³⁰. Pirmiesiems išsakyta parama, kitiems – dėkota už svarią pagalbą stojant į nepriklausomybės vėžes. Padėkos išraiška – kvietimas Amerikos lietuviams atvykti į Lietuvą ir kartu švęsti tautos šventes. Išeivių delegacijos viešnagės reikalams sudarytas atskiras komitetas, kuriam taip pat vadovavo V. Nagevičius, nes pakviesti emigrantus buvo jo idėja, aprobuota vyriausybės³¹.

27 „Huguenin“ firmos rašto vertimas. *LCVA*. F. 923. Ap. 1. B. 559. L. 39–40. Medalio sąmata – 54 000 Lt. *LCVA*. F. 923. Ap. 1. B. 556. L. 39.

28 *LCVA*. F. 923. Ap. 1. B. 559. L. 282–284, 286.

29 Prezidento Antano Smetonos (Švėkšnoje, Joniškyje), Ministro pirminko Augustino Voldemaro (Baisogaloje) ar kitų svarbių valstybės ir visuomenės veikėjų dalyvavimas 1928 m. atidengiant paminklus rodė įvykio neordinarumą konkrečiam miesteliui ir kartu svarbą šaliai.

30 Pz., atsišaukimai išplatinti su 1928 02 26 (Nr. 8) *Darbininko* laikraščiu.

31 Ministrų kabineto 1928 02 08 ir 02 28 posėdžių protokolai. *LCVA*. F. 923. Ap. 1. B. 556. L. 22v, 26v.

Vyriausiajam komitetui vis kildavo naujų sumanymų. Rūpintasi Nepriklausomybės sukaktį įamžinti profesionaliais meno kūriniais. Ne viskas pavyko: vyriausybė neatsiliepė į dailininkų Petro Kalpoko, Antano Žmuidzinavičiaus ir Adomo Varno iniciatyvą nutapyti istorinės tematikos paveikslų³². Buvo atmesta ir Liudo Giros rašoma misterija „Atgimusioji Lietuva“, kurią ketinta visuomenei rodyti Kaune gegužės 15-ąją ir liepos 2 d. – per Dainų šventę³³. Tautos šventės išvakarėse Žemės ūkio parodos aikštėje visgi buvo parodyta įspūdinga misterija – Vinco Mykolaičio-Putino ir Jono Dambrausko „Nuvainikuotoji vaidilutė“, bet jos rengėjai studentai ateitininkai – vyriausiojo komiteto ir tuometinės valdžios opozicionieriai.

Vyriausybė neparėmė ir komiteto ketintos išleisti tautinius drabužius propaguojančios brošiūros (planuota 20 000 egz. už 3 000 Lt)³⁴, tad teko pasitenkinti straipsniu periodikoje apie moterų tautinio kostiumo sandaros ir dėvėsenos ypatumus³⁵. Neduota lėšų (2 000 Lt) ir leidinukui apie tautinę vėliavą, ir „Ir eikim Lietuvos keliu“ žydų kalba (7 000 Lt)³⁶. Nepasirodė kankliavimui skirtas leidinys³⁷. Nedidelės sumos buvo skirtos kompozitoriaus Emeriko Gailevičiaus „Prezidento maršui“ bei sukaktuvių maršui ir Aleksandro Kačanausko „Himnui už Tėvynę“ („Maldai už Tėvynę?“) išleisti.

Balandžio mėnesį pasirodžiusiais Vyriausiojo komiteto pranešimais apie moterų tautinius drabužius ir dėl vakarinės tautinių švenčių programos norėta palengvinti švenčių rengėjų provincijoje darbą. Tautinių iškilmių vakaro daliai skirtas pranešimas – metodinė priemonė, pateikianti lengvai prieinamų dramos (Vydūno, Sofijos Čiurlionienės, Petro Vaičiūno, Vaižganto, Vinco Krėvės-Mickevičiaus ir kitų), muzikos (skirtų giedoti per šv. Mišias ir po jų, taip pat atlikti koncertuose) ir poezijos (Maironio, P. Vaičiūno, L. Giros ir kt.) kūrinių su trumpomis anotacijomis-rekomendacijomis sąrašą³⁸.

Gegužės 6–13 dienas komitetas paskelbė švaros ir Lietuvos pagražinimo savaitę. Šiai švaros akcijai surašyti privalomi išsamūs nurodymai asmens bei jo buities higienai (pvz., pabrėžta, kad tualetu „būdeles“ būtina turi pasistatyti jų neturintys), raginta tvarkytis, išsišluoti, išsivalyti namus, kiemus, gatves bei patvorius, naujai perdažyti pastatų sienas ir langus, išpuoselėti sodus, darželius. Švaros savaitę iš dalies inspiravo dėmėtosijs šiltinės epidemijos grėsmė, bet kartu komiteto puoselėta viltis, kad Lietuva

32 Galbūt dailininkai per daug užsiprašė – už 1,5 × 1 metro figūrinių paveikslą norėta 4 000 Lt, be to, už pripažintus geriausiais papildomai dar norėta premijų po 2 000 ir 1 000 Lt. Minėtų tapytojų kreipimasis į vyriausiąjį komitetą, 1928 02 26. *LCVA*. F. 923. Ap. 1. B. 559. L. 275–275v.

33 V. Nagevičiaus prašymas Ministrų kabinetui finansuoti misterijos „Atgimusioji Lietuva“ pastatymą ir renginio sąmata (16 000 Lt), sudaryta L. Giros, 1928 02 28. *LCVA*. F. 923. Ap. 1. B. 559. L. 278–279; Ministrų kabineto posėdžio protokolas, 1928 02 28. *LCVA*. F. 923. Ap. 1. B. 556. L. 26v.

34 Vyriausios iškilmių komiteto sąmata [papildyta, be datos]. Ten pat. L. 286.

35 Lietuvių moterų tautinis rūbas 1928: 2.

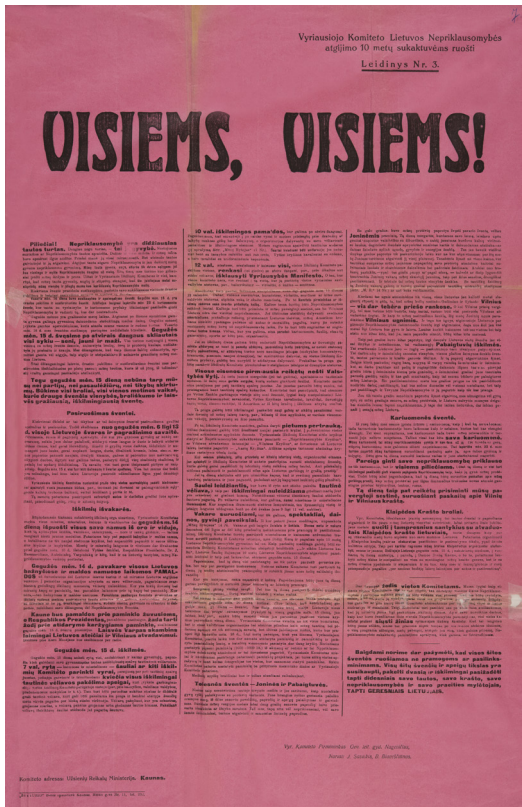
36 *LCVA*. F. 923. Ap. 1. B. 559. L. 286.

37 Vyriausias iškilmių komitetas. 1929 m. vasario 16 1929: 7.

38 Vyr. komiteto Nepriklausomybės atgijimo 10-ies metų sukaktuvių iškilimėms ruošti pranešimas. *Mūsų rytojūs*. 1928 04 05. 14: 6.

artėtų prie kultūringiausių šalių, teigta, jog lietuvis, atlikęs nurodytus švaros ir tvarkos darbus, galutinai sunaikins baudžiavos liekanas³⁹. Komitetas labai prašė visų savivaldybių pagelbėti „biednuomenei“ – dykai ar už nedidelę sumą skirti kalkių troboms balinti, nemokamai leisti į pirtis ir pan. Šios akcijos pasekmės įvertinti reikėtų atskirų tyrimų, tačiau tikra, kad 1928-ųjų pavasarį ir vasarą Lietuvos miesteliai, bažnytkaimiai gerokai pasitvarkė, sukultūrinė aplinką.

Gegužės mėn. pradžioje pasirodęs trečiasis Vyriausiojo komiteto atsišaukimas „Visiems, visiems!“, kaip ir pirmieji platin-tas ir afišomis (2 pav.)⁴⁰, buvo skirtas broliavimosi šventės – gegužės 15 d. – programai. Sąsajų su vasario 16-osios scenarijumi (iškilmingos pamaldos, prakalbos, vyriausybės kreipimosi skaitymas ir kita) būta, bet skyrėsi tuo, kad dauguma renginių numatyta „po atvirais dangaus skliautais“, juose pabrėžta pagarba tautinei atributikai, ypač vėliavai – iškilmingas jos pakėlimas ir nuleidimas visur turėjo pradėti ir užbaigti šventinę dieną. Greta ant stiebo plazdančios vėliavos turėjo būti sakomos proginės kalbos. Numatyti paradai, eisenos, o jų avangarde nurodyta su garbės sargyba nešti Vytį, ta proga „galėtų būti iškilmingai paskelbti nauji gatvių ir aikščių pavadinimai“ su Lietuvai nusipelnusių kraštiečių pavardėmis⁴¹. Šventės išvakarėse komiteto raginta lankyti žuvusiųjų už laisvę ar iškilių asmenų kapus, o šventės dieną – netoliese apylinkėse esančius piliakalnius, kitus istorinės reikšmės objektus, rekomenduota ten padainuoti, padeklamuoti. Atsišaukime išdėstytas ne tik nuodugnus šventės planas (pvz., jos pradžią 7 val. ryto turi skelbti per miestus ir kaimus trimituodami jojantys raiteliai, persijuosę tautinių spalvų juostas, ir pan.), bet ir pranešama, kad Nepriklausomybės dešimtmečio šventimas pratęsiamas. Taip pat šventinės 1928 m. dienos būsiančios Dainų šventė (liepos 2 d.), Joninės, Vilniaus užgrobimo (spalio 9 d.), pirmosios vyriausybės sudarymo (lapkričio 11 d.), Lietuvos kariuomenės (lapkričio 23 d.) dienos. Paskutiniai



2 pav. Vyriausiojo komiteto atsišaukimas Nr. 3, 1928 m. gegužės pradžia (LVA. F. 1624 ap. 2. B. 189. L. 7)

39 Švaros savaitės paskelbimas 1928: 4.

40 Pvz., LVA. F. 1624. Ap. 2. B. 189. L. 7.

41 Antai Kretingoje atsirado V. Nagevičiaus gatvė.

šventė – sukaktuvinių metų užbaiga. Vyriausiasis komitetas teigė, kad visos „šventės ruošiamos ne pramogoms ar pasilinksminimams“, jų intencija – „tapti geresniais lietuviais“. Komitetas prisidėjo organizuojant ir šias šventes. 1928 m. vasario 16-osios, gegužės 15-osios ir kitos šventės daugelyje vietovių atšvęstos labai pakiliai, ir daug kur gyventojai teigė, kad anksčiau jų mieste (pvz., Jurbarkė, Plungėje⁴²) ar kaime niekada tokių visuotinių gražių iškilmių nėra buvę. Žinoma, Vyriausiojo komiteto nuopelnai čia tikrai ryškūs, o turint omenyje, kiek mažai laiko turėta pasirengti ir kaip daug vis besiplečiančių savo veiklos barų suspėta įveikti, sukoordinuoti, komitetas išsikeltus uždavinius įvykdė su kaupu. J. Savickis po trejų metų sakė, kad trijų asmenų Vyriausiasis komitetas dirbo „dideliu jėgų įtempimu“ ir dėl apkrovos darbo sąlygos buvusios sunkios ir nenormalios⁴³. Ta intensyvi veikla davė vaisių: buvo pabudinta kolektyvinė atmintis, o 1928-ieji – tai pirmas visuotinis atminimo kultūros Nepriklausomoje Lietuvoje pasireiškimas⁴⁴. Buvo sukurtas valstybinių švenčių ceremonializuotos komunikacijos modelis su svarbiu dėmeniu – atminimo materializavimo ženklu – paminklu. Juk 1928 m. buvo pastatyta šimtai Nepriklausomybės ar žuvusiesiems už laisvę paminklų, kurių lankymas / pagerbimas vėliau tapo kone visų tautinių, valstybinių švenčių šerdimi. Todėl nepriklausomybės paminklų griovimas sovietmečiu fiziniu pavidalu liudijo nepriklausomos Lietuvos valstybės likvidavimą ir tautinės ideologijos sužlugdymą. Sąjūdžio ir vėlesniais metais tų paminklų atstatymas visoje Lietuvoje simbolizavo valstybingumo susigrąžinimą.

Proginiai paminklai, kryžiai valstybingumo dešimtmečiui – tai labai svarbi ir dar neaptarta Vyriausiojo komiteto veiklos sritis.

Vyriausiasis komitetas dėl paminklų ir kryžių Nepriklausomybei

Sukaktuviniais metais visą šalį buvo įelektrinęs memorializacijos, „paminklinizacijos“ vėjus ir rodėsi esą privaloma pastatyti paminklą Nepriklausomybei. Tik kokį? Aišku, pagrindiniu monumentu Nepriklausomybei ir atgimimo simboliu Lietuvoje turėjo tapti Prisikėlimo bažnyčia. Pirmasis vyskupo Pranciškaus Būčio 1922 m. iškeltos idėjos pastatyti votyvinę bažnyčią materializacijos ženklas – 1926 m. spalio 11 d.

42 Bikinas 1928. 90: 4; Gegužės 15 d., Tautos šventė Lietuvoje. Plungė. *Tautininkų balsas*. 1928. 20–21: 6–7.

43 J. Savickio raštas Ministrui pirmininkui Juozui Tūbeliui, 1931 08 28. *LCVA*. F. 923. Ap. 1. B. 680. L. 99–99v. Rašytojas teisinosi dėl trūkstamų 14 052 Lt komiteto balanse ir prašė jam nurašyti bent pusę tos sumos, primindamas jog V. Nagevičius už šventinių metų organizavimą yra gavęs 10 000 Lt premiją. Šiaip Vyriausiasis komitetas už savo darbą algos negavo.

44 Atminties kultūrą tyrinėjantys Lietuvos istorikai (pvz., *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo. Atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje* 2011) neįvertino Lietuvos Respublikos dešimtmečio sukaktuvių reikšmės. Dangiras Mačiulis teisingai pabrėžė LDK vaizdinių aktualizavimo reikšmę tarpukariu ir išklė Vytauto Didžiojo minėjimo 1930 metus kaip kolektyvinės atminties „zenitą“ (Laikinosios sostinės kolektyvinės atminties kraštovaizdis. Ten pat: 133–156), tačiau 1930-ieji yra antroji atminties kultūros banga, stipriai inspiuruota ir 1928-ųjų patirties.

įregistruota paminklinei bažnyčiai statyti taryba ir įstatai⁴⁵. 1927 m. spalio 20 d. bažnyčios statymo tarybos vykdomojo komiteto nariai, tarp kurių, žinoma, buvo ir V. Nagevičius, išplatino kreipimąsi į kauniečius, prašydami aukoti miesto administracijos leistos rinkliavos gatvėse metu⁴⁶. Regis, tuomet dar ruseno viltis, kad šventovė galėtų iškilti sukaktuviniais 1928-aisiais, tačiau tų metų vasario 16-osios išvakarėse visuomenė kviesta aukoti, kad vytautiniai 1930 m. bažnyčią būtų galima pašventinti⁴⁷. Visgi 1928 m. buvo daug nuveikta: gautas žemės sklypas statybai ir 500 m³ medienos, skelbtos rinkliavos, dažnai raginta spaudoje paremti aukomis, paramos kreiptasi ir į Amerikos lietuvių⁴⁸, suorganizuotas bažnyčios projektų konkursas ir būtent 1928 m. rudenį kертinta bent pašventinti kertinį akmenį⁴⁹. Deja, sukaktuviniais nepriklausomybės metais tas simbolinis aktas neatliktas. Meno kūrėjų draugija (Pauliaus Galaunės iniciatyva) manė, jog vertingiausias paminklas Nepriklausomybės dešimtmečio proga – Tautos muziejus⁵⁰. Tam pritardamas Ministras pirmininkas siūlė nedelsti ir padėti muziejaus kertinį akmenį⁵¹, bet tai liko nepadaryta. Visuomenėje sklاندė įvairios paminklų-metatorų idėjos: akademinėje sferoje puoselėta mintis apie lietuviškosios enciklopedijos leidybą, o viename ar kitame valsčiuje įvestas privalomas pradinis mokslas (apskritai, tai buvo vienas prasmingiausių 1928-ųjų projektų) laikytas paminklu Nepriklausomybei, pasižadėjimas blaivybei – tai pat⁵². Periodikos prenumerata į kiekvieną kiemą – tokia spaudos (pvz., *Ūkininko* ar *Mūsų rytojais*) leidėjų paminklo vizija. Suprantama, veržimasis „įpaminklinti“ 10-mečio sukaktuves netruko atsispindėti aktualijas perteikiančiuose šaržuose ir karikatūrose, ypač Jono Martinaičio (3 pav.) ar Jono Burbos.

Daug kur aktyviai buvo rengiamasi pominklo Nepriklausomybei statybai, tačiau dar iki 1928-ųjų kai kuriose vietovėse iškilę visuomeniniai paminklai žuvusiems ar kiti dažniausiai buvo menkaverčiai. Todėl pirmajame Vyriausiojo komiteto posėdyje 1928 m. sausio 21 d. įvardyta



3 pav. Jonas Martinaitis. Karikatūra, vaizduojanti Nepriklausomybės 10-mečio paminklą (*Sargyba*. 1928. Nr. 17: 1)

45 *LCVA*. F. 394. Ap. 1. B. 580.

46 Nepriklausomybės paminklas Prisikėlimo bažnyčia – Panteonas 1927.

47 Nepriklausomos Lietuvos visuomene! 1928: 1.

48 Amerikos lietuviams patriotams 1928.

49 Prisikėlimo bažnyčios rektoriaus kun. Felikso Kapočiaus raportas arkivyskupui J. Skvireckui, 1928 10 20. *LVIA*. F. 1671. Ap. 8. B. 122. L. 43.

50 Meno kūrėjų dr-jos darbai. *Lietuvis*. 1927 12 23. 288: 7; Galaunė. Lietuvai reikalingas „Tautos muziejus“. *Lietuvis* 1928 01 09. 6: 3.

51 Jankevičiūtė 2001: 31.

52 10 metų Lietuvos nepriklausomumo paminklas 1928: 188.

aktuali problema: „Daug rūpesčio teikia komitetui ir nuolat dygsta meno atžvilgiu menkiausios vertės paminklai provincijoje. Ypač laukiama šia sukaktuvių proga tokių paminklų. Prieš tokius geriausius statytojų norus komitetas nieko negalėtų pasakyti, bet, kad tie paminklai kartais daro profanaciją lietuviškam skoniui ir nusideda meno dėsniams.“⁵³ Komitetas aktyviai stengėsi moderuoti paminklų statybos procesą, išsikvototi monopolinio cenzoriaus galias. Paminklai tapo prioritetiniu reikalu, apie juos dažniau rašyta spaudoje paremiant Vyriausiojo komiteto nuostatas stabdyti pigių ir menkos meninės vertės paminklų statybą bei rekomenduojant nenutolti nuo tradicinės kryždirbystės. Bene pirmasis Antanas Jaroševičius pasisakė, kad paminklai turėtų būti saviti, todėl nevertėtų „sekti svetimų paminklų nei stiliumi, nei dvasia“, o reikėtų atsigręžti į liaudies meno kūrybą, medinius paminklus⁵⁴, taip pat priminė pagal jų pavidalą savo parengtus projektus metaliniams kryžiams ir 1912 m. išleistą albumą *Lietuvių kryžiai*, apgailestaudamas, kad per pora dešimtmečių menkai tenuveikta tautinio stiliaus kūryboje⁵⁵. Dailininko mintis plėtojo ir Vyriausiojo komiteto darbus gaivinant medinių kryžių tradiciją paviešino Vladas Kaupas. Primindamas, kad arkivyskupas J. Svireckas palaiko tokią iniciatyvą, ragino, ypač mokytojus ir klebonus, kuo „skaitlingiau“ statyti kokrečiai vietovei būdingus kryždirbystės objektus⁵⁶. Karininkams skirtame laikraštyje *Karde* pasirodė griežtokas A[lberto] Dilio straipsnis apie gaivališką paminklų statybą, gražų ketinimą pagerbti savanorius pavertusią farsu: „Bet ką gi mes matome šiandien šitai didžiai gynėjų aukų idėjai pagerbti? Mažus, it cirko šposininkus pagerbti, paminklėlius, ant papėdžių kryžiukai, angeliukai, mergaitės figūros be jokio simbolio, be jokios idėjos. Tai ženklai, rodą, jog mes dabartiniu laiku esame be idėjų, tušti ir nemokam gerbti tų žmonių, davusiųjų mums laimę, gerovę savo valstybėje.“ Autorius nurodė išeitį – paminklų statybą turi griežtai kontroliuoti, reglamentuoti vyriausybė, dėl to pasitelkė ir savotišką valstybingumo motyvą: „Gynėjų aukos valstybei atstatyti, žiūrėjo tik valstybės reikalų, todėl valstybė turi teisės kištis į visuomenės norą žuvusiems pagerbti. Reikia varžyti šį anormalų visuomenės organizacijų veiksnį, varžyti – reiškia ne neleisti paminklų statyti, bet varžyti tąja prasme, kad vyriausybės būtų išdirbtos tinkamos taisyklės paminklams statyti, kad vyriausybės būtų duota idėjinė paminklų statymo kryptis.“⁵⁷ Reikia manyti, jog ši publikacija – komiteto ketinimų išraiška. Paminklai rūpėjo ir kitoms organizacijoms: Lietuvai pagražinti draugijos (beje, jos kūrėju buvo ir V. Nagevičius) centro valdybai vasario mėn. kreipusis į Kauno meno mokyklą, buvo įkurtas meno komitetas, turėjęs duoti nurodymus paminklų statybai. Į jį įtraukti dailės autoritetai Kajetonas Sklėrius, P. Galaunė ir Vladimiras Dubeneckis⁵⁸.

53 Kaip švęsime vasario 16-tą ir gegužės 15-tą? 1928: 2.

54 Jaroševičius. Kokie turėtų būti mūsų paminklai? 1928: 5.

55 Jaroševičius. Lietuviškas kryžius 1928.

56 Kaupas 1928: 4–5.

57 Dilys 1928: 102–103.

58 Meno paminklų komitetas 1928: 2.

Vasario mėn. pradžioje publikuotame Vyriausiojo komiteto atsišaukime Nr. 2 pirmąkart diegiama medinio kryžiaus kaip teiktino paminklo Lietuvos Nepriklausomybei idėja. Vietos komitetams siūloma Nepriklausomybės kryžius statyti būtent gegužės 15 d. ir pragmatiškai primenama, kad ąžuoline medžiaga reikia pasirūpinti ilgai nedelsiant, „kol nenuėjo rogių kelias“. Vyriausiasis komitetas jau buvo kreipęsis į Žemės ūkio ministeriją, kad miškų urėdijos skubiai išduotų ūkininkams medieną kryžiams (pageidautina – ąžuolinę) lengvatinėmis sąlygomis⁵⁹. Miškų departamentas leido išduoti medieną „varžytinių taksos kaina“, tik nurodė, kad reikalaus raštiško pasižadėjimo, kad medžiaga bus panaudota tik kryžiams statyti, o ne kitoms reikmėms⁶⁰. Kiek 1928 m. buvo pasinaudojusiųjų šia lengvata, nustatyti nepavyko, bet nuo sukaktuvinių metų iki pat Antrojo pasaulinio karo valstybės biudžete buvo eilutė *Katalikų bažnyčių ir kryžių statybai ir jų remontui gauti medienos lengvatinėmis sąlygomis* ir ta galimybe kartais naudotasi statant kryžius (pvz., 1939 m. Papilyje⁶¹). Tame antrajame Vyriausiojo komiteto atsišaukime vietos komitetams prisakoma budriai žiūrėti, kad kryžiai būtų statomi tradiciniai, t. y. kokie toje apylinkėje buvo paplitę iki Pirmojo pasaulinio karo. Jei tinkamų pavyzdžių neatsirastų, siūloma kreiptis į Vyriausiąjį komitetą, kuris, pasitaręs su tos srities specialistais dailininkais A. Varnu ir A. Jaroševičiumi, atsiųs tinkamą kryžiaus braižinį. Vyriausiasis komitetas pasisakė ir dėl kitokių nei kryžiai paminklų: „Miestams, miesteliams, norintiems paminkliniu būdu paminėti gegužės mėn. 15 d. sukaktuves, tarp kita ko siūloma įmūryti ar pritaikinti atitinkamų įstaigų sienose marmuro ar akmens plytas su iškaltais užrašais.“ Šiuo atveju vėl žadėjo duoti patarimų, o besiruošiančius statyti „žymesnį“ paminklą įspėjo būti labai atsargius ir atsiųsti jo projektą. Komitetui buvo priimtinos memorialinės plokštės su žuvusiųjų pavardėmis, jas pagal Vytauto Didžiojo bažnyčios pavyzdį siūlyta pritvirtinti vietos šventovėse, taip jos atsirado Kėdainių Šv. Jurgio ar Pakruojo bažnyčiose. Merkinėje memorialinė plokštė buvo įmūryta į mokyklos sieną.

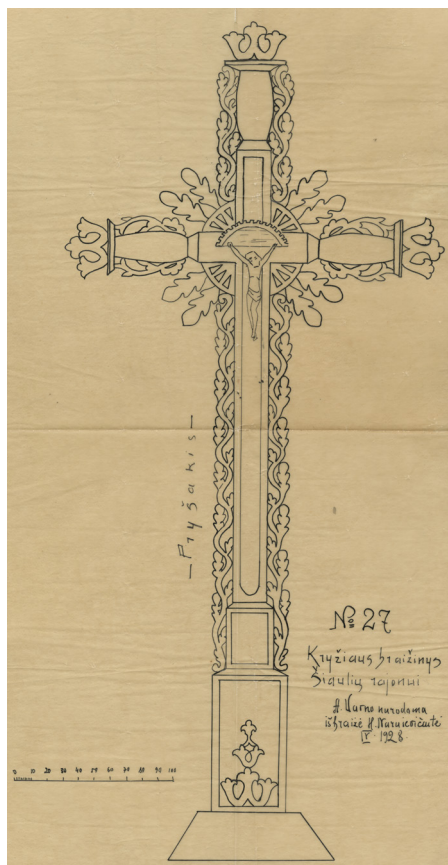
Dėl naujos, pirminėje Vyriausiojo komiteto programoje nenumatytos, bet vyriausybės vėliau apčiuotos veiklos keletą kartų papildytas jo biudžetas. 1928 m. vasario 28 d. Ministrų kabinetas dar skyrė 6 500 Lt minėtų „lentų“ pagaminimui, tarpininkavimui statant paminklus, lietuviškų kryžių brėžinių projektams ir nuotraukoms⁶². Tuo metu komiteto iniciatyva buvo kuriami liaudiškų kryžių kaip tam tikrų etalonų, pavyzdžių projektai: neseniai iš Paryžiaus grįžęs Viktoras Vizgirda parengė (02 20) pirmus du projektus, skirtus Kėdainių kraštui, – Vinco Svirskio kūrinio kartotę ir dviaukščio koplytstulpio, būdingo Vidurio Lietuvai, sekinį. Be Vizgirdos, projektus įvairiems Lietuvos regionams vasario–gegužės mėnesiais braižė ir paišė Kauno meno mokyklos mokiniai Povilas Andrejauskas, Bronius Lazauskas

59 V. Nagevičiaus prašymas žemės ūkio ministrui, 1928 02 04. *LCVA*. F. 923. Ap. 1. B. 559. L. 405.

60 Kryžiams statyti medžiaga duoda nemokamai 1928: 6.

61 Bažnyčioms atleista miško 1939: 6.

62 *LCVA*. F. 923. Ap. 1. B. 556. L. 26–26v.



4 pav. Kryžiaus projekto Nr. 27, skirto Šiaulių rajonui, kopija. H. Naruševičiūtės brėžinys, 1928 (Šiaulių „Aušros“ muziejus)

(Lazėnas), Halina Naruševičiūtė, Konstancija Petrikaitė, Aleksandras Šepetys ir Petras Tarabilda. Jiems vadovavo A. Varnas, projektų pirmaizdžiais parinkęs savo turimų medinių memorialinių paminklų nuotraukas. Komiteiui buvo pristatyta 20 kryžių, 8 koplytstulpių, 6 stogastulpių ir vienos koplytėlės projektai. Galimybę pasinaudoti tais projektais reklamavo provincijos spauda⁶³. Gavęs kurio nors vietos komiteto prašymą, Vyriausiasis komitetas reprodukuodavo ir nusiųsdavo, jo manymu, tai vietai tinkamą projektą (4 pav.). Pagal dailininkų sukurtus projektus 1928 m. Lietuvoje pastatyta dešimtys kryžių, daug jų statyta ir vėliau – švenčiant valstybingumo dvidešimtmetį, taip pat sovietmečiu ir antrosios nepriklausomybės metais. Projektiniai kartu su kitais „lietuviškais“ puošniais, gausiai dekoruotais 1928-ųjų kryžiais įgavo daug prasmių. Tai buvo ne tik katalikiškas, bet ir valstybingumo žymuo konkrečioje vietovėje, savo paminklo modelis, tautinės tapatybės simbolis, įrankis pilietinei savimonei budinti. Daug kur – ir nauja miestelio, bažnytkaimio ar kaimo dominantė, pretekstas formuoti, tvarkyti jos aplinką. Dažnai kryžius būdavo pasididžiavimo objektas – ir dėl tautos meninių galių, ir dėl konkrečios

bendruomenės susitelkimo, gebėjimo pastatydinti paminklą. Viena vertus, buvo atgaivinta po Pirmojo pasaulinio karo slopstanti kryždirbystės tradicija, kita vertus, tiražuotė (pvz., Suvalkijoje pagal projektą Nr. 9 pastatyta kelios dešimtys to paties pavidalo kryžių) sukėlė unifikacijos pavojų. Paminkliniai kryžiai stiprina Lietuvos kaip kryžių krašto įvaizdį, o projektiniai kryžiai – pigesnis kaimui skirtas paminklo variantas, ir tai buvo aktualu.

Intensyviai susirašinėdamas su vietos komitetais ir dėl kitokių nei mediniai kryžiai paminklų, Vyriausiasis komitetas atkreipė dėmesį, kad dauguma atsiųstų paminklų projektų neatitinka meniškumo kriterijaus, todėl siūlė naudotis specialistų parengtais tipiniais projektais, o išgalintiems pasistatyti brangesnį paminklą (10 000–15 000 Lt) siūlėsi rekomenduoti specialistą – architektą ar skulptorių.

⁶³ Balys 1928: 1; Statykime kryžius! 1928: 243.

Komitetas rašė, kad yra užsakęs dviejų rūšių paminklų (žuvusiesiems už laisvę ir Nepriklausomybės 10-mečio) po tris projektus (su nurodytais paminklų matmenimis ir sąmatomis)⁶⁴. Žadėjo juos siuntinėti dykai. Ragino architektūriniu pavidalu ir emblemomis (žuvusiesiems – kardas ir Vyčio skydas, Nepriklausomybei – Vytis) atskirti paminklus. Pagal V. Dubeneckio projektą buvo pagaminta tipinių dirbtinio marmuro „lentų“ su užrašais⁶⁵. Apie 20 (?) nurodytų⁶⁶ V. Dubeneckio ir A. Šalkausko paminklų projektų aptikti nepavyko, todėl nepasisėkė išsiaiškinti, kiek pagal juos atsirado paminklų. Balbieriškio paminklo statytojų teigimu, projektai nebuvo nemokami, nes balbieriškiesiems, panorusiems pasistatyti paminklą, panašų į Žuvusiesiems Karo muziejaus sodelyje, Vyriausiojo komiteto nurodyta, kad projektus gamina V. Dubeneckis už 13–15 proc. sumos, ketinamos sumokėti už paminklą...⁶⁷ Betono, metalo, mūro paminklų gaivališką statybą komitetui ne visais atvejais sekėsi suvaldyti. 1928 m. rugpjūčio mėn. V. Nagevičius ir A. Šalkauskas, inspektuodami paminklų statybos darbus, apvažiavo dalį Žemaitijos ir Šiaurinės Lietuvos. Nors rezultatai tenkino ne visur, apibendrinant konstatuoti du dalykai: tradiciniams „kryžiams nelemti išmirti ir, kaip buvo manoma, vien muziejų eksponatais tapti“ ir „provincija interesuojasi pasidabinimu ir istorinių paminklų bei kryžių statymu daug daugiau, negu galima buvo numanyti“⁶⁸. Galima teigti, kad Vyriausiojo komiteto iniciatyva sukaktuvių proga pastatydinti kuo daugiau paminklų buvo įgyvendinta. Ne visus paminklus suspėta pastatyti iki šventinių metų pabaigos – lapkričio 23 d., nemažai darbų atidėta kitiems metams, o keletoje vietovių taip ir neiškilo planuoti monumentai. Vienur pritrūka lėšų ir laiko, kitur – bendruomenės sutarimo, koks turėtų būti paminklas (pvz., kryžius ar geležinis vilkas Šešuoliuose, su kryžiumi ar be jo Žagarėje). Tačiau 1928-aisiais pirmąkart Lietuvos Respublikoje įvyko masinė proginės memorialistikos sklaida, į paminklų projektavimo darbus buvo įtraukta nemažai dailininkų ir architektų. Ir nors ketinimas vadovauti meninei šios statybos pusei pavyko tik iš dalies, vis dėlto tai buvo ryškiausias tarpukariu bandymas kontroliuoti, modeliuoti memorialistikos procesą.

Išvados

Gavęs vyriausybės pritarimą ir pasitelkęs vietos gyventojus, Bažnyčią, spaudą, radiją, menininkus, šaulių organizaciją ir išeiviją *Vyriausiasis komitetas Nepriklausomybės atgijimo 10-ies metų sukaktuvių iškilinėms ruošti* įvykdė savo misiją, dviejų valstybinių švenčių – vasario 16-osios ir gegužės 15-osios – šventimą paversdamas pilietinės

64 Vyriausiojo komiteto nepriklausomybės sukaktuvėms ruošti pranešimas. Apie paminklų statymą 1928: 4.

65 Ten pat.

66 1929 m. Vasario 16: 7.

67 Laiškas redakcijai 1928.

68 Nagevičius 1928: 4.

santalkos akcija. Šventės peraugo į šventinius metus ir 1928-ieji tapo pirma visuotine atminimo / atminties kultūros Nepriklausomoje Lietuvoje apraiška. Buvo sukurtas ceremonializuotų valstybinių švenčių modelis su svarbiu dėmeniu – atminimo materializavimo ženklu – paminklu. Vyriausiasis komitetas – sukurtuvinių paminklų statymo iniciatorius ir patarėjas-cenzorius. Per labai trumpą laiką jis sugebėjo atliepti poreikį sukurti išskirtinį savos tradicijos memorialinį objektą ir puošnų medinį kryžių diegti kaip etaloną, pateikdamas įvairioms vietovėms kryžių projektų pavyzdžių. Anuomet komitetas ir dauguma piliečių manė, kad tradiciniai kryždirbystės paminklai – vykusi valstybingumo refleksija, atspindinti katalikišką dvasią, tautos meninę saviraišką ir materialinius kaimo ar mažų miestelių išteklius. Būtent į kaimo gyventojus ir buvo orientuota visa Vyriausiojo komiteto veikla. Pažymėtini komiteto pirmininko, Karo muziejaus direktoriaus V. Nagevičiaus organizaciniai gebėjimai, patirtis kuriant tautai svarbius atminties ženklus. Komiteto dėka išpopuliarinta J. Zikaro skulptūra „Laisvė“ ilgainiui virto lietuviška Nepriklausomybės, tautos laisvės emblema. Vyriausiojo komiteto vaidmuo 1928-aisiais modeliuojant memorialistikos plūpsmo procesą buvo ypatingas, lig tol neturėjęs precedento.

Gauta 2018 03 12

Priimta 2018 03 15

Šaltiniai ir literatūra

1. *LCVA*. F. 394. Ap. 1. B. 580.
2. *LCVA*. F. 923. Ap. 1. B. 524. L. 177, 220v.
3. *LCVA*. F. 923. Ap. 1. B. 556. L. 10, 22v, 26v, 39.
4. *LCVA*. F. 923. Ap. 1. B. 559. L. 39–40, 70, 275–276, 285–286, 357–361, 405, 490–491.
5. *LCVA*. F. 923. Ap. 1. B. 575. L. 78–80.
6. *LCVA*. F. 923. Ap. 1. B. 583. L. 92.
7. *LCVA*. F. 923. Ap. 1. B. 680. L. 99–99v.
8. *LCVA*. F. 1624. Ap. 2. B. 189. L. 7.
9. *LVIA*. F. 1671. Ap. 8. B. 122. L. 43.
10. *1929 m. vasario 16*. Red. A. Marcinkevičius, Kaunas: Lietuvos šaulių sąjunga, 1929.
11. 10 metų Lietuvos nepriklausomumo paminklas. *Sargyba*. 1928. 18: 188.
12. Amerikos lietuviams patriotams. *Rytas*. 1928 05 08. 2.
13. Balys, J. Statykime „Dešimtmečio kryžius“. *Panevėžio balsas*. 1928 03 29. 13: 1.
14. Bažnyčioms atleista miško. *XX amžius*. 1939 04 05. 78: 6.
15. Bikinas, P. Jurbarkas. *Lietuvos aidas*. 1928. 90: 4.
16. Dilys, A. Palaidi užmojai rimtame darbe. *Kardas*. 1928 02 29. 6: 102–103.
17. Gegužės 15 d., Tautos šventė Lietuvoje. Plungėj. *Tautininkų balsas*. 1928. 20–21: 6–7.
18. Gerbiamai Kauno arkivyskupijos kunigijai. *Tiesos kelias*. 1928. 2: 41–44.
19. Jankevičiūtė, G. Tautos muziejus: vizijos ir tikrovė. *Menotyra*. 2001. 4: 29–34.
20. Jaroševičius, A. Kokie turėtų būti mūsų paminklai? *Lietuva*. 1928 01 28. 23: 5.
21. Jaroševičius, A. Lietuviškas kryžius. *Iliustruotoji Lietuva*. 1928 01 28. 26.
22. Kaip ruošiamasi švęsti nepriklausomybės sukaktuves. *Lietuva*. 1928 01 28. 23: 5.
23. Kaip švęsime vasario 16-tą ir gegužės 15-tą? *Lietuvis*. 1928 01 24. 19: 2.
24. Kaupas, V. Kryžiai ar modernūs paminklai. *Lietuvos aidas*. 1928 02 09. 8: 4–5.

25. Kryžiams statyti medžiagą duoda nemokamai. *Lietuvos aidas*. 1928 02 13. 11: 6.
26. Laiškas redakcijai. *Rytas*. 1928 05 11. 4.
27. Lietuvių moterų tautinis rūbas. *Mūsų rytojūs*. 1928 04 26. 17: 2.
28. Meno paminklų komitetas. *Lietuvos aidas*. 1928 02 13. 11: 2.
29. Nagevičius, V. Jubiliejinių paminklų statymas Lietuvoje. *Lietuvos aidas*. 1928. 170: 2–4.
30. Nepriklausomybės paminklas Prisikėlimo bažnyčia – Panteonas [spaudinys]. Kaunas: Mankienės spaustuvė, 1927.
31. Nepriklausomos Lietuvos visuomene! *Rytas*. 1928 02 17. 39: 1.
32. *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo. Atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Vilnius: LII, 2011.
33. Statykime kryžius! *Šaltinis*. 1928 04 21. 15: 243.
34. Švaros savaitės paskelbimas. *Mūsų rytojūs*. 1928 05 03. 18: 4.
35. Vyr. komiteto Nepriklausomybės atgijimo 10-ties metų sukaktuvių išskilmėms ruošti pranešimas. *Mūsų rytojūs*. 1928 04 05. 14: 6.
36. Vyriausiasis komitetas tautos išskilmėms ruošti. *Lietuvis*. 1928 01 31. 25: 4.
37. Vyriausiojo komiteto nepriklausomybės sukaktuvės ruošti pranešimas. Apie paminklų statymą. *Mūsų rytojūs*. 1928 04 26. 17: 4.

Skirmantė Smilingytė-Žeimienė

The 10-year anniversary of the Republic of Lithuania: the State celebration program of 1928 and the monuments of independence

Summary

The *Supreme Committee for the 10-year Anniversary Celebration of the Independence of the Republic of Lithuania* was established in 1928. The committee performed its mission making the national rally campaign of the celebration of two state festivals – February 16 and May 15. The organizational skills and experience of Vladas Nagevičius in developing the national important memorial symbols should be noted. He was the chairman of the committee and the director of the Military Museum. The year 1928 evidenced the first manifestation of the global cultural memory in Independent Lithuania. A model of the ceremonial communication of the state festivals was created. It had an important component – a monument – a materialization sign of the memorial. To achieve their objectives, the committee used the periodicals, the Church, radio, artists and, of course, local communities. Dealing with the problems of commemorative monuments – the lack of funding, the risk of cheap monuments, the need to design an exceptional memorial object with national traditions, the committee inspired to introduce the shape of a splendour wooden cross as an identity standard. The Committee and the majority of citizens considered that the traditional monuments of cross-crafting is a successful reflection of the nationhood. The Supreme Committee had an exceptional role in designing the commemorative process in 1928.

KEYWORDS: anniversaries of Lithuanian independence, memorial culture, monuments, wooden crosses, Vladas Nagevičius